

Трудовий потенціал Харківщини

Подано характеристику трудового потенціалу Харківського регіону в 1989-1998 рр. у порівнянні з демографічним, проаналізовано чинники його формування. За допомогою статистичних методів і методів потенційної демографії проаналізовано зрушення у демографічній та соціально-економічній компонентах потенціалу.

Землі Харківщини – свідок багатьох історичних подій. У VI ст. н. е. тут були вже слов'янські поселення. Територія Слобожанщини – арена численних міграцій різних етносів минулого. Крім скіфо-сарматських племен, найбільш вірогідно, іранської групи, до неї належали також ймовірні предки слов'ян, у певний час (V-X ст.) ця територія заселялася хозарами, печенігами, тюрками, половцями [6, с. 60]. По ній проходили гуни, болгари, монголи. Перетворені на "дике поле" під час монгольсько-татарської навали, землі Слобожанщини поступово переживають другу колонізацію. Колишне "дике поле" стає спочатку Слобідською Україною, а згодом частиною Російського царства. Два потоки східнослов'янської колонізації линули у XV-XVII ст. на Слобожанщину: перший – повернення автохтонних українців і другий – офіційне переселення російським урядом росіян-селян і служилих людей – на так звані вільні землі для оборони південно-західних кордонів імперії (див. М. Сумцов, Д. Багалій, Філарет Гумілевський та ін.).

Отже, як бачимо, попередній розвиток цієї території характеризувався досить великою міграційною рухливістю населення, його різнобарвним національним складом. Переважно степова зона і клімат сприяли розвитку землеробства. Населення області займалося переважно хліборобством, тваринництвом, ремеслами. Географічне положення на перехресті торговельних шляхів сприяло розвитку торгівлі і появі прошарку купців. Протягом XIX ст. Харків стає важливим культурно-освітнім центром. Привілейованим прошарком на Слобожанщині стало козацтво [4, с. 74].

Далі розвиток цієї території не зазнав принципових змін – за радянської доби Харківська область стала одним з індустріальних центрів України та СРСР. Сільське господарство відігравало також не останню роль у заняттях населення. Традиційно високою залишалася питома вага військових поселень. І, зрозуміло, з розвитком науково-технічного прогресу зростає прошарок науковців і працівників сфери послуг.

Зі здобуттям Україною незалежності у 1991 р. дещо змінилися умови і чинники подальшого розвитку Харківського регіону. Незалежність України надала Харківщині особливості прикордонної зони. Харківська область опинилася на східному краї України, маючи лише одного закордонного

сусіда – Росію, на відміну від західних і центральних областей, які межують більше ніж з однією країною. Поки що прозорі кордони між Україною і Росією сприяють міграційній рухливості населення та економічним зв'язкам обох країн, однак негативним моментом цього є нелегальна імміграція зі Сходу, використання регіону для транзиту наркотиків і зброї, що ускладнює роботу правоохоронних органів і підвищує криміногенність області.

Із викладеного вище можна виділити специфічні характеристики Харківщини, які впливали і продовжують впливати на формування і розвитку населення і трудового потенціалу регіону:

1. Харківщина – великий промисловий регіон, де за радянських часів частка зайнятих у матеріальному виробництві сягала 70% трудових ресурсів, тому, з одного боку, перехід до ринкової економіки тут проходить з ускладненнями та соціальною напругою через вивільнення працівників матеріальної сфери, а з іншого – матиме негативний вплив на здоров'я населення екологічна ситуація.

2. Концентрація у м. Харкові наукових і освітніх закладів є передумовою формування високоосвічених кадрів, що сприяє високій якості трудового потенціалу.

3. Підвищена міграційна рухливість населення через наявність провідних транспортних, торговельних і виробничих зв'язків.

Автором статті було проведено вивчення життєвого та трудового потенціалів населення Харківщини за 1989-1998 рр. на основі статистичних методів і методів потенційної демографії [10]. У розрахунках використовувались дані Харківського обласного управління статистики: розподіл населення за статтю і віком за станом на 1 січня 1998 р. [8], таблиці смертності і тривалості життя, дані вибіркового обстеження економічної активності населення, а також дані статистичних щорічників України [3; 7; 9].

Таблиця 1. Обсяг і структурні зрушення життєвого потенціалу населення Харківської області в 1989-1998 рр.

Життєвий потенціал	1989		1998		1998 р. у % до 1989 (4/2 *100)	Структурні зрушення, % (5/3 *100)
	М	%	М	%		
Все населення	120,8	100,0	101,5	100,0	84,0	x
Міське	97,2	80,4	80,9	79,7	83,2	99,1
Сільське	23,6	19,6	20,6	20,3	87,3	103,2
Жінки	67,6	55,9	58,2	57,3	86,2	102,5
Чоловіки	53,3	44,1	43,3	42,7	81,2	96,8

На 1 січня 1998 р. життєвий потенціал населення Харківської області становив 101,5 М (мільйонів людино-років) і переважно складався з міського населення області – 79,7%, частка жінок становила 57,4% (табл.1). За період з 1989 по 1998 рік життєвий потенціал населення області зменшився на 16,0%, міського – на 16,8%, сільського – на 13,1%. Аналогічні зміни відбулися і в життєвому потенціалі чоловіків і жінок, він зменшився відповідно

но на 18,8% та 13,9%. Проте у структурі життєвого потенціалу населення області частка потенціалу міського населення трохи зменшилася, а сільського – збільшилася; життєвий потенціал жінок зріс, а чоловіків – зменшився.

За період з 1989 по 1998 рік частка дітей (0-14 років) у повному потенціалі населення зменшилася на 10,6%, значною мірою вона впала серед міського населення – на 11,3, серед сільського населення – на 4%. За рахунок цього збільшилася частка життєвого потенціалу осіб працездатного віку – в 1,05 раза та пенсіонерів – в 1,05 раза, що в цілому відповідає трансформації вікової структури населення Харківщини, пов'язаної зі старінням населення (табл. 2).

Таблиця 2. Структура життєвого потенціалу населення Харківської області за основними віковими групами в 1989 і 1998 рр., %

	1989			1998		
	Частковий життєвий потенціал осіб, які на певну дату мали вік:			Частковий життєвий потенціал осіб, які на певну дату мали вік:		
	0-14	15-59	60+	0-14	15-59	60+
Все населення	33,9	60,1	6,0	30,3	63,4	6,3
Міське	33,6	61,2	5,2	29,6	64,7	5,7
Сільське	34,7	55,8	9,5	33,3	57,9	8,8
Жінки	31,8	60,5	7,7	28,5	64,0	7,5
Чоловіки	36,4	59,6	4,0	32,9	62,5	4,6

Співвідношення життєвого потенціалу населення за статтю і віковими групами вказують на те, що частка життєвого потенціалу жінок збільшилася по всіх вікових групах. Частка жінок є більшою, навіть у віковій групі 0-14 років, де чисельність чоловіків перевищує чисельність жінок. Це пояснюється вищою смертністю чоловіків. У віковій групі пенсійного віку життєвий потенціал жінок удвічі більший за чоловічий, що пояснюється значними розбіжностями в тривалості життя жінок (на 11 років довша) та їх чисельністю (в 2-3 рази більша у вікових групах старше 60 років). Середня тривалість життя населення Харківської області за аналізований період скоротилася з 71 до 66,6 років, проте найбільше її скорочення відбулося у чоловіків – на 5,2 роки (у жінок – на 2,4 роки).

Таким чином, у перехідний період відбулося зменшення життєвого потенціалу населення як в абсолютній, так і у відносній кількості. Відбулися також структурні зміни потенціалу: частка сільського населення і жінок трохи зросла, а чоловіків і міського населення – зменшилася. Такі структурні зрушення і зміни в обсязі життєвого потенціалу пов'язані з постарінням населення, скороченням тривалості життя, зростанням рівня смертності (з 12,2 померлих на 1000 населення у 1989 р. до 15,6 у 1999 р.), зниженням рівня народжуваності (з 12,1 народжених на 1000 населення у 1989 р. до 6,6 у 1999 р.) і міграційним відтоком населення, що розпочався з 1993 р. Так, число дітей, народжених жінкою за все життя, у Харківській області з 1985

р. не відповідає бажаному числу дітей (яке дана сім'я хотіла б мати) і постійно знижується (з 1,9 дитини до 0,9 у 1999 р.), оскільки доходи населення знизилися настільки, що їх не вистачає на відтворення самого працюючого населення. Крім економічних чинників, посилюється негативний вплив на рівень народжуваності біоекологічних факторів. Встановлено, що при сучасній кількості абортів, невиношувань, мертвонароджень, позаматкової вагітності, первинної та вторинної безплідності країна втрачає понад 20% нових громадян [5, с. 22].

Екологічний добробут населення виходить на перший план вдосконалення демографічної політики. Для статистики настає час розробки спеціальних демоекологічних показників, що відобразили б інтереси людини в різних галузях діяльності сучасного суспільства. Показники смертності і захворюваності населення слугують одними з ефективних показників якості населення і оточуючого середовища, оскільки до 80% захворювань сьогодні прямо або опосередковано пов'язані з факторами впливу зовнішнього середовища. Крім того, до фундаментальних оцінок інтересів людини можуть бути зараховані показники передчасної смертності, загального стану здоров'я, захворюваності, комфорту праці і відпочинку та інші. Еколог І. Дружинін пропонує як найбільш репрезентативний такий відносний показник [2, с. 92] як показник життєємності. Він являє собою або узагальнюючий показник передчасних смертей за рік, або питомі показники життєємності як відношення числа додаткових смертей за рік до всіх смертей при виробітку 1 млрд. кВт·год електроенергії (1 т вугілля, 1т*км роботи транспорту і т. ін.). Для практичного використання цього показника суттєве значення має оцінка вартості життя людини. Звичайно, істинної оцінки життя людини не існує і навряд чи коли-небудь вона з'явиться, проте умовна її величина може бути підібрана. І. Дружинін також наводить безпрецедентний приклад оцінки людського життя в СРСР [3, с. 93]. Так, життя пасажирів Аерофлоту СРСР у радянські часи оцінювалося у 1000 карбованців у разі загибелі. Після аварії літака, пасажирів якого загинули, єдина жінка, що залишилася в живих, одержала всього 75 карбованців (!), маючи при цьому переломи майже всіх найважливіших кісток, опіки, розриви, травми. Даний випадок потрапив у книгу рекордів Гінесса. Для порівняння: життя пасажирів авіакомпанії США оцінюють у \$600-800 тис.

Низькі оцінки життя людини роблять економічно вигідними "життєємні об'єкти і технології". Високі рівні смертності населення в працездатному віці внаслідок випадків, що сталися на виробництві, – яскраве свідчення низької оцінки людини і життя у радянському і пострадянському суспільстві (серії аварій на вугільних шахтах в Україні). Тому будь-яка екологічна, соціально-економічна політика має нести в собі розуміння цінності життя і пріоритет людського капіталу перед іншими.

Високий показник смертності від нещасних випадків, отруєнь і травм свідчить, що економічні чинники, на які в першу чергу вказує суспі-

льна думка, не є головними. Зауважимо, що брак культури і духовності серед населення зробив свій внесок у статистику померлих від самогубств, отруєнь алкоголем, вбивств, ДТП. Зруйнування інституту релігії у 1917 р. і підміна її цінностей так званим моральним кодексом будівника комунізму залишили свій відбиток і на репродуктивній культурі населення у вигляді сумної статистики абортів. Встановлення незалежності України і початок демократизації суспільства та реставрації релігійності поки що не дали бажаних наслідків. Проте саме культурний фактор надалі повинен відігравати помітну роль у збереженні здоров'я населення, цивілізованому плануванні сім'ї, а отже, і у підвищенні рівня народжуваності і зниженні рівня смертності, формуванні трудового потенціалу високої якості. На державному рівні треба дбати про виховання змалку законслухняного громадянина, який дотримується правил техніки безпеки, обізнаний з головними ознаками культури побуту (харчування, вживання алкоголю тощо).

Даючи оцінку формуванню трудового потенціалу Харківської області, його соціально-економічній компоненті, вважаємо за необхідне ввести в аналіз індекс людського розвитку (ІЛР). Переваги індексного методу полягають у тому, що можна порівнювати певні явища, які складаються як з однорідних, так і з неоднорідних елементів. Можна сказати, що ІЛР носить у собі як фактичні характеристики певного населення, так і потенційні.

Таблиця 3. Індекс людського розвитку по Харківській області

Рік	Очікувана тривалість життя при народженні, років	Індекс тривалості життя	Грамотність дорослого населення, %	Сукупна частка учнів, %	Індекс рівня освіти	Реальний ВВП на душу населення, ПКС \$ США	Індекс реального ВВП на душу населення	ІЛР
1989	71,0	0,767	99,0	78,0	0,927	5010	0,918	0,870
1994*	67,5	0,708	99,0	77,2	0,917	2979	0,538	0,721
1998	66,6	0,693	99,0	83,6	0,939	2620	0,471	0,701

* Джерело: 1996 Україна. Людський розвиток. Звіт ПРООН. – К.: Інтертехнологія, 1996. – С. 9.

Людський розвиток Харківського регіону змістився з високого до середнього рівня (за шкалою ПРООН низькому рівню ІЛР відповідають значення індексу від 0 до 0,499; середньому – 0,500-0,799; високому – 0,800-0,999). В основному падіння ІЛР пов'язано із значним зменшенням доходів населення, тобто рівнем ВВП на душу населення (табл. 3). Як бачимо, простежується позитивна динаміка лише індексу досягнутого рівня освіти за рахунок збільшення частки учнів серед молоді віком від 6 до 22 років. З 1989 по 1998 рік індекс реального ВВП на душу населення зменшився майже вдвічі – на 48,7%. Індеси тривалості життя та рівня освіти тримаються на більш-менш стабільних рівнях, відповідно – середньому і високому, проте індекс реального ВВП на душу населення за досліджуванний період поступово перейшов з високого рівня на низький.

Нами також були проведені прогностичні оцінки ІЛР на 2005 рік. На цей термін приймемо, що очікувана тривалість життя для народжених не зміниться і становитиме 66,6 років; сукупна частка учнів становитиме 87% за першим варіантом прогнозу і 92% – за другим. Щодо ВВП, беремо гіпотезу про його щорічний темп зростання – 2% на рік (перший варіант прогнозу) і 3% (другий варіант прогнозу). За цією гіпотезою рівень реального ВВП на душу населення у \$ США ПКС становитиме відповідно – 3070 і 3319. Отже, у 2005 р. ІЛР Харківського регіону становитиме:

$$ІЛР1 = 0,738 \text{ та } ІЛР2 = 0,754.$$

Як бачимо, досягти втраченого рівня розвитку людського потенціалу – завдання, яке виходить за межі перехідного періоду. Головним резервом людського розвитку населення Харківщини і України на найближчому етапі має бути збільшення доходів населення.

Переважає більшість доходів населення України складається з заробітної плати, хоча зараз ця частка зменшується: у 1985 р. заробітна плата становила 72,6% грошових доходів населення, у 1990 р. – 70,9%, а у 1997 р. знизилася до 51,1% [9, с. 440]. Оскільки одержання зарплати прямо пов'язане із зайнятістю населення, розглянемо детальніше аспект економічної активності населення за аналізований період.

Таблиця 4. Економічна активність населення України та Харківської області в 1989-1998 рр., %

	1989*	1992	1995	1996	1997	1998**
Україна:						
- зайняті	71,6	68,2	64,0	64,0	64,5	...
- безробітні	–	1,6	5,6	7,6	8,9	...
- економічно активні	71,6	69,8	69,6	71,6	73,4	...
Харківська область:						
- зайняті	71,2	64,9	61,0	59,9	60,2	59,3
- безробітні	–	1,1	6,4	8,4	9,2	11,5
- економічно активні	71,2	66,0	67,4	68,3	69,4	70,8

* Дані Demographic Yearbook, 1995; по Харківській області дані за 1990 рік.

** Дані вибіркового обстеження населення Харківської області, листопад 1998 року.

Динаміка зайнятості, безробіття і економічної активності населення наведена у табл. 4 (за матеріалами статистичних щорічників України за 1992 і 1997 роки). Дані наводяться за методологією МОП (рівні зайнятості, безробіття браховані як питома вага даного населення у населенні вікової групи 15-70 років). Зайнятість населення України знизилась з 71,6% у 1989 р. до 64% у 1995 і 1996 роках. Проте, економічна активність за цей період не зазнавала суттєвих коливань, тримаючись на рівні 69,6-71,6% (1989-1996 рр.) працездатного населення, і навіть трохи виросла у 1997 р. – до 73,4%. Тенденція незначного зростання економічної активності пояснюється зменшенням числа зайнятих (на 10%) і значним збільшенням числа безробітних – у 5,6 раза.

У Харківській області частка економічно активного населення у 1990-1998 р. зменшилась з 71,2% до 70,8%. Так само, як і в Україні, між цими двома роками мав місце "прогин" рівня економічної активності населення Харківщини: максимальне зменшення економічно активних до 66% у 1992 р. з поступовим щорічним зростанням частки економічно активних до 70,8% у 1998 р. У Харківській області також відбулося зниження рівня зайнятості на 16,7% та зростання рівня безробіття у 10,5 раза.

Низькі показники рівнів безробіття в Україні та Харківській області на початку 90-х років свідчать, з одного боку, про розгортання трансформації економіки: звільнення робітників через закриття і скорочення підприємств і організацій, а з іншого – вони не відбивають реальної дійсності, оскільки це лише рівні офіційно зареєстрованого безробіття. Серед населення була поширена думка про непрестижність пропонованих службою зайнятості місць для працевлаштування, багато людей шукали роботу самостійно, отже, реальна чисельність безробітних була більшою, ніж зареєстрована. Крім зареєстрованого безробіття в Україні було і продовжує існувати приховане безробіття: утримання надлишкової робочої сили у неоплачуваних адміністративних відпустках. Крім того, неформальна економіка підтримує багатьох з тих, хто втратив свої звичайні засоби до існування.

Для подальшого аналізу і обрахунку трудового потенціалу населення середня очікувана тривалість життя розподілялася нами на періоди зайнятості, безробіття і економічної пасивності. Число років, що належить прожити населенню Харківщини у стані зайнятості, скоротилося у 1998 р. порівняно з 1989 р. з 35,75 до 28,28 років (на 6,47 років). Також скоротилося число років економічної пасивності з 36,12 до 34,63 років (на 1,49 року). Дані зміни пов'язані зі скороченням середньої тривалості життя населення, а також появою безробіття в країні. Так, у 1998 р. жителю області належало прожити 6,03 роки у безробітному стані (табл. 5).

Таблиця 5. Число років, що належить прожити у стані економічної активності/пасивності населенню Харківської області у 1989 і 1998 роках

Населення	Економічна активність				Економічна пасивність	
	Зайнятість		Безробіття		1989	1998
	1989	1998	1989	1998		
Все населення	45,75	28,28	–	3,70	36,12	34,63
Міське	35,10	26,18	–	4,07	36,00	36,53
Сільське	34,04	35,77	–	2,18	34,04	27,65
Жінки	34,05	29,27	–	3,87	41,26	39,40
Чоловіки	35,51	27,03	–	3,51	30,28	30,24

Тривалість періоду зайнятості збільшилася лише у сільських жителів, у них також спостерігаємо і найменший термін очікуваного безробіття – 2,18 роки проти 4,07 у міських жителів. Те, що рівень зайнятості сільських жителів вищий за міських, пояснюється зайнятістю селян у домашніх підсобних господарствах, праця на землі на селі вже є роботою для місце-

вого населення. Прийняття закону про приватну власність на землю і надалі сприятиме економічній активності, самозайнятості селян.

На відміну від сільського жителя міський мешканець втрачає майже 4 роки свого життя на пошуки роботи. Для Харківської області процес зростання безробіття був неминучим, оскільки у містах області переважно концентрувалася промисловість, яка була недостатньо конкурентоспроможною, орієнтованою на масштаби СРСР. Тому скорочення втрат трудового потенціалу міського населення залежить, перш за все, від вдало проведених реформ у промисловості і переливання частини робочої сили із сектора промисловості до сфери послуг.

Трудовий потенціал населення Харківської області у 1998 р. становив 41,3 М. Головним чином він складався з міських жителів – 73,5%; між статями спостерігався певний паритет: 49,9% – чоловіків і 50,1% – жінок. Порівняно з 1989 роком трудовий потенціал області зменшився на 24,4%. Чинники такого зменшення, з одного боку, такі ж, як і зменшення життєвого потенціалу населення: зменшення чисельності населення через скорочення народжуваності і міграційний відтік, а також скорочення очікуваної тривалості життя при народженні. Однак життєвий потенціал за даний період скоротився на 16,0%, а трудовий – на 24,4%, що пояснюється ще іншою причиною – скороченням періоду зайнятості внаслідок безробіття.

Трудовий потенціал сільського населення зріс в абсолютному виразі на 12,2%, у відносному – на 48%, оскільки частка потенціалу сільського населення збільшилася (табл. 6).

Таблиця 6. Динаміка обсягу і структурні зрушення у трудовому потенціалі населення Харківщини в 1989-1998 рр.

Трудовий потенціал	1989		1998		1998 р. у % до 1989	Структурні зрушення
	М	%	М	%		
1	2	3	4	5	4 / 2 * 100	5 / 3 * 100
Все населення	54,6	100,0	41,3	100,0	75,6	x
Міське	44,8	82,1	30,3	73,5	67,6	89,5
Сільське	9,8	17,9	11,0	26,5	112,2	148,0
Жінки	26,3	48,1	20,7	50,0	78,7	104,0
Чоловіки	28,3	51,9	20,6	50,0	72,8	96,3

Відбулися зміни за цей період і у співвідношенні потенціалів за статтю. Якщо у 1989 р. переважав трудовий потенціал чоловіків, то у 1998 р. – жінок. Ці зміни пояснюються більшою зайнятістю жінок порівняно з чоловіками як в абсолютному виразі, так і у відносному, а також значним зростанням смертності чоловіків працездатного віку і скороченням тривалості їх життя, більшим, ніж у жінок.

На вікову групу 15-59 років припадало приблизно понад 2/3 трудового потенціалу населення і у 1989 р. і у 1998 р., проте за цей час значно скоротився трудовий потенціал допрацездатної групи 0-14 років і збільшився потенціал двох наступних груп: 15-59 і 60 і старше. Збільшення трудо-

вого потенціалу цих груп відбулося як серед міського, так і серед сільського населення (табл. 7). Структура трудового потенціалу чоловіків і жінок практично однакова у працездатному віці, а у віці 60 і старше чоловіки мають більший трудовий потенціал, ніж жінки.

Таблиця 7. Статеві-вікова структура трудового потенціалу населення Харківської області в 1989 і 1998 рр., %

	1989			1998		
	Частковий трудовий потенціал осіб, які на певну дату мали вік			Частковий трудовий потенціал осіб, які на певну дату мали вік		
	0-14	15-59	60+	0-14	15-59	60+
Все населення	41,3	58,5	0,2	36,1	63,5	0,4
Міське	40,3	59,5	0,2	35,2	64,6	0,2
Сільське	46,0	53,8	0,2	38,6	60,4	1,0
Жінки	41,2	58,6	0,2	36,3	63,3	0,4
Чоловіки	41,4	58,4	0,2	35,9	63,7	0,4

Частка трудового потенціалу у життєвому потенціалі населення Харківщини у 1998 р. становила 40,7%. Вона зменшилася з 1989 року як у чоловіків, так і у жінок, значною мірою серед міського населення, що пов'язано з появою безробіття, проте частка трудового потенціалу у життєвому потенціалі сільського населення зросла (табл. 8).

Таблиця 8. Питома вага трудового потенціалу в життєвому потенціалі населення Харківської області у 1989 і 1998 рр., %

	Все населення	Міське	Сільське	Чоловіки	Жінки
1989	45,2	46,2	41,4	53,2	38,9
1998	40,7	37,5	53,3	47,7	35,5
1998 у % до 1989	90,9	81,2	128,7	89,7	91,3

Із викладеного вище бачимо, що перехідний процес, який почався в Україні з 1991 р., приніс із собою зміни, що негативно позначилися на життєвому і трудовому потенціалах населення. Описані зрушення у потенціалах залежать від рівнів смертності, народжуваності, які, насамперед, пов'язані зі зміною добробуту населення. Оскільки добробут населення залежить як від ефективності економіки в цілому, так і від зайнятості, особливу увагу владним структурам усіх рівнів треба звернути на політику у галузі зайнятості і на досвід розвинених країн і країн транзиції, що успішно долають згадані бар'єри. В Україні в цілому і на Харківщині зокрема політика в галузі зайнятості на даному етапі розвитку суспільства і реформ повинна орієнтуватися на децентралізацію і посилення ролі регіонів, соціальний захист тих контингентів населення, які найбільш того потребують (безробітні, молодь), і на залучення до підприємницької і громадської діяльності широких кіл населення шляхом виявлення здібностей людини, створення більш ефективної системи розподілу праці.

Формування трудового потенціалу населення у регіоні та в Україні також має проходити одночасно з розвитком культури, з повагою до куль-

турних традицій і їх врахуванням, а не через їх ламання чи нав'язування традицій інших країн. Необхідно розробити стратегію культурного розвитку, яка забезпечить стабільність і розвиток усіх інших соціально-економічних реформ.

1. 1996 Україна. Людський розвиток. Звіт. – К.: ПРООН, 1996. – 110 с.
2. Дружинин И. П. Экологическое благополучие – основа устойчивого развития // Вестник Дальневосточного отделения РАН. – 1997. – № 5. – Владивосток: Дальнаука. – С. 89-97.
3. Економічна активність населення України у 1996 році. Стат. збірник. – К.: Держкомстат України, 1998.
4. Красніков М. П. Трегуба С. Г. Харківська область. – К.: Радянська школа, 1962. – 102 с.
5. Лакіза-Сачук Н. М., Авраменко О. І. Небажана бездітність в Україні та її складові // Здоров'я та відтворення народу України. Матеріали наукової конференції. Жовтень 1991 р. – К.: Здоров'я, 1991. – С. 21-22.
6. Муромцев І. В. Український струміль колонізації Слобожанщини у власних географічних назвах // Визвольна боротьба українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького за українську державність. Матеріали наукової конференції. – Харків, 1995. – С. 60-61.
7. Народне господарство України у 1992 році. Стат. щорічник. – К.: Мінстат України, 1993. – 464 с.
8. Розподіл населення за статтю і віком на початок 1998 року. – Х.: ХОУС, 1998. – 24 с.
9. Статистичний щорічник України за 1997 рік. – К.: Держкомстат України, 1999. – 624 с.
10. Фильрозе Э. Очерк потенциальной демографии. – М.: Статистика, 1975. – 216 с.

The article deals with analysis of the labour potential of Kharkiv region in 1989-1998 in comparison with demographic potential and formation of the factors of labour potential. Changes of demographic and social-economic component of labour potential are analysed by statistical methods and methods of potential demography.